

VANYÓ TIHAMÉR

A szerzetesi életforma válsága hazánkban
a 18. század második felében

Tanulmányom a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, a Magyar Történelmi Társulat Fontes sorozatában megjelenő vatikáni okmánygyűjtemény (A bécsi pápai követtség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786) bevezetésének része. A fölvilágosodás korában különleges jelentőségű szerzeteskérdés európai keretét is megrajzoltam, de ez kívül esik főnti művem tárgykörén, s ezért az európai fölvilágosodás és az egyház viszonyát vizsgáló tanulmányaimmal együtt más helyen fog napvilágot látni. *A hazai szerzetesség fölvetett kérdéseinek tisztázását fontosnak tartom* egyrészt azért, mert rámutat a fölvilágosodás sajátos hatására a zártkörű egyházi közösségek életében; másrészt, mivel bizonyos mértékben megérteti Mária Terézia, majd különösen II. József szerzetesellenes intézkedéseinek indítóokát. A fölhasznált anyag *csaknem egészében a bécsi nunciatúra házi levéltárának a Vatikánban őrzött állományából való.* (Archivio della Nunziatura di Vienna = ANV.) Az okmányokat főnt említett munkámban közlöm, de a jórészben latin és olasz szövegek könnyebb fölhasználása érdekében ezeket jelen ismertetésemben kimerítően földolgozom. Az újszerű levéltári anyag és megvilágítása szolgáljon serkentőül ilyen jellegű kutatások sokoldalú és széles körű folytatásához. Ember-sorsokról van itt szó, s ezek alakulása – egyházi vonatkozásaiktól függetlenül – történelmünk jelentős és szemléltető tartozéka.

Nyomatékosan hangsúlyozom, *a földolgozásra kerülő adatok a magyarországi szerzetesség számához mérten csak igen csekélyek, de meggyőződésem, hogy legtöbbjük jellegénél fogva általánosabb következtetések levonására jogosít föl.* Semmiféle előre meghatározott fölfogás és cél nem vezetett a kutatásban, az egyre szaporodó szerzetesi iratok alapján azonban végül is többé-kevésbé egységes kép körvonalai bontakoztak ki. Eszerint *szerzetességünk a század hatvanas évein túl a belső bomlás egyre szaporodó jegeit mutatja.* Ez a válság kiáltó mértékben az egyes közösségek csupán kevés tagjában jelentkezik. De tünetei arra utalnak, hogy *az a lelki környezet és talaj, amelyből ki-sarjadtak, nem volt egészséges.* Elvi hitetlenségről még nincs szó, a vallásos élet közösségi és egyéni gyakorlatai a szokott mederben folynak, a külső keretek sértetlennek látszanak. A fölvilágosodás szelleme és az egyre inkább megnyilvánuló új életstílus terjedése – nyugaton a polgárságban, nálunk főként az arisztokráciában és a középnemességben – a kolostorokba is behatolt. Megromlott az előjárók és alattvalók viszonya, sokat veszített egyszerű őszinteségből a közös élet, csökkent a testületek zártsága és fegyelme, ki-éleződtek a nemzeti ellentétek, hibák mutatkoztak a jelentkezők józan megrostálásában és nevelésében, föl-föltűnnek meghasonlott, nyugtalan, kalandokra vágyó, szélhámos adottságú országúti vándorok. Ezek *a kettős életű szerzetesek életformájuk hazugságával bomlasztják társaik szellemét, önbizalmát és lendületét.* A kedvezőtlen belső erjedés és a külső világ egyidejű szerzetesellenes hangoltsága bizonytalanságot és aggodalmat keltett a közösség tagjaiban. *Az előjárók pedig nem tudnak mit kezdeni a fegyelmezetlenekkel,*

főként a század hetvenes éveitől kezdve, amikor Mária Terézia, majd II. József rendelkezései kifejezetten kedveznek nekik. A szerzetes-főnökök alkalmazják velük szemben a szokványos, részben erejüket vesztett lelki büntetéseket, igénybe veszik továbbra is az 1770 óta államilag tilalmazott házi börtönöket, élnek a testi fenyíték és a börtöltetés eszközeivel, de mindez idejétmúlt és kevés haszonnal jár. A *szökevények* nagy ívű, kacskaringós körutakat tesznek meg, olykor nevet, vallást és hazát változtatnak, halmozottan hazudnak, de a végén csaknem kivétel nélkül visszatérnek kiindulópontjukra. *Közvetítőnek a legtöbbször a szóba jövő országok pápai követét* használják föl, leggyakrabban a bécsit. A nunciások – s köztük egészen kimagaslóan Garampi – mindig nagy készséggel állnak a bűnbánó visszatérők szolgálatára, és minden esetben nagy megértéssel törekszenek az átmenet nehézségeinek s az esedékes egyházi büntetéseknek enyhítésére.

Bencések

A bencésrendben Európa sok területén jelentkezett a fölvilágosodás hatása, *a skolasztikus módszer elleni harc, a természettudományok szorgalmazása, a vallásos népszokások és babonás elemek megtisztítása és korlátozása*. Ezekkel a törekvésekkel persze együtt járt *a nagyobb személyi szabadság igénye* és szükségképpen összeütközés a patriarkális jelleget barokk nagyúri hatalommal párosító apáti intézménnyel. Az új szellem fő kisugárzó központjai Közép-Európában a *német birodalmi hittudományi karok*, a bajor–osztrák térségben pedig elsősorban *a salzburgi bencés egyetem*. Érdekes megfigyelni a pannonthalmi bencések és például a neresheimi (Württemberg) apátság tagjainak egyidejűleg végbemenő lázadásait az apáti önkény és zsarnokság ellen. *A panaszok nagymértékben hasonlóak*: önhatalmú pénzkezelés, a konvent semmibevétele, erőszakos és durva magatartás. A rendtagok eljárása azonban csak kezdeti szakaszában hasonló: a szomszédos püspökhöz fordulnak. Magyar földön ezután mindkét fél továbbmegy. A szerzetesek a primáshoz, majd a nunciushoz járulnak panaszukkal, az egykori kuruc katona, Sajghó főapát (1722–1768) pedig urasági hajdúit veti be, s erre a szerzetesek a község népét hívják segítségül, és a küzdelem csaknem vérontássá fajult (1735, 1745–1747). Az ellentéteknek a trón beavatkozása csak átmenetileg vetett véget.¹

Okmányaink bizonyítják, hogy *Sajghó a királyi feddésből nem sokat tanult*, és folytatta kemény, erőszakos, egykezű parancsuralmi kormányzását. Erre negyven pannonthalmi rendtag 1764-ben a püspökök és szerzetesek római kongregációjához fordult. Cavalchini bíboros fölkerlte a nunciust, hogy általa alkalmasnak tartott személy útján tájékozódjék a panaszokról. Schogg Kristóf győri püspöki helynök ezeket igazaknak találta, s Borromeo nuncius Rómába küldött beszámolójában kijelentette, hogy a szerzetesek megérdemlik a pártfogást, és joguk van emberséges bánásmódra. Azt is elismerte: a folyamodóktól kívánt reformokra szükség van, de nem a következő apátválasztáskor előterjesztendő föltételekként, hanem ezeket – az Udvarra való tekintettel – az esztergomi érseknek kell végrehajtania. A kongregáció megkívánta a mozgalom szervezőjének, a

¹ *Schnürer, Gustav*: Katholische Kirche und Kultur im 18. Jahrhundert. Paderborn, 1941. 250–251. – *Studien und Mittelungen* 1975. 202–222. – *Csóka Lajos*: Szent Benedek fiainak világtörténete. Bp., 1971. II. k. 806–807.

Tihanyba száműzött Dezső Bernát atyának a kolostori börtönből való szabadonbocsátását, a cenzúrák alóli mentesítését és tanszékére visszahelyezését, továbbá utasította a pápai követet, érdeklődjék a főapátnál sorsa felől, és sürgesse az iránta tanúsítandó keresztényi bánásmódot és szeretetet. (1766)²

Egy évtized múlva a bencésrend az előzőnél még sokkal súlyosabb esettel vonta magára a bécsi nunciatura és a római Szentszék figyelmét. A kínos esemény a szentmártoni főapátság joghatósága alá tartozó *bakonybéli apátságban ment végbe (1777–1778)*. Somogyi Dániel főapát a szabályszerűen lefolyt kánoni vizsgálat iratait egyenesen a pápához terjesztette föl. VI. Pius átutalta őket a szerzetesek kongregációjához, amely viszont megbízta a bécsi nunciust, hogy szerezzen „a legigazságosabb és legpontosabb tájékoztatást”. *Az eset röviden a következőkben foglalható össze.* Az 59 éves Gráczer Zoerárd bakonybéli apát 1777. július 6-án a kertben rászólt a 29 éves Fejérvári Lőrinc atyára, hogy a kolostor kádármesterével meg nem felelő időben folytatott társalgásának kizárólagos célja: lopva jobb borhoz jutni az apátság pincéjéből. Fejérvári erre haragra gerjedve azt vágta apátja szemébe, hogy k... fi, és fattya van a kádár feleségétől, és ezt gyónásból tudja. A tanúk vallomása szerint Lőrinc atya ezt hetvenkedve nekik és a szerzetesnövendékeknek is mondta. Sőt alkalmilag azt is kijelentette: fölgyújtja a monostort, s aztán elmenekül. Továbbá: véresre veri az apátot, s kutyák fogják nyalni a vérét. Fejérvári kihallgatásakor elismerte, hogy apátját a fenti módon gyalázta, s állítása forrásaként – az apát kérdésére – a gyóntatást nevezte meg, de az utóbbit csak hirtelen haragjában mondta. S magára vállalta a perjel előtt tett kijelentését is, hogy az apátnak fattya van a kádárnétól. Viszont kereken tagadta a kolostor fölgyújtásáról és az apát megveréséről elhangzott tanúvallomásokat.

A főapát a rend tekintélyesebb embereivel megtárgyalta Fejérvári kettős nagy bűnét: apátja rosszindulatú rágalmazását és a szentségi titoktartás megszegésének gyanúját, s a botrány továbbgyűrűzésének megakadályozására a pannonhalmi főmonostor börtönébe záratta. *A nuncius* pedig a tényállás tisztázásával és a kiszabásra kerülő ítélet megállapításával *Vajda Sámuel tihanyi apátot bízta meg.* Ő 1778 tavaszán Bakonybélben gondosan kivizsgálta az ügyet, s ennek eredményeként megállapította, hogy az apát ellen fölhozott rágalomnak semmi alapja sincs, s ily vonatkozásban még a legkisebb gyanú sem merülhet föl ellene. Majd Lőrinc atya magatartását vette vizsgálat alá. A szentségi titoktartás megsértésére nézve nem látott szükségesnek semminemű vizsgáldást, mert az nem történt meg. A súlyos becsületsértés és rágalom miatt az egyházi törvények szerint megérdemelné a becstelenné (infamis) nyilvánítást, a bűnbánat szentségének szerencsétlen és hazug módon való belekeverése miatt pedig még külön rendkívüli büntetést. De tekintetbe kell venni elmebeli gyöngeségét, amely néha a bolondsággal határos; meg-rágalmazott apátjának érte való közbenjárását; végül azt a tényt, hogy már teljes hét hónapot töltött el szigorú őrizet alatt a börtönben. Ezért Vajda apát javasolja, *engedjék ki a börtönből, és mentesüljön mindennemű további testi büntetéstől.* De az alázatosság gyakorlása és élete őszinte megjavítása érdekében megparancsolta, hogy apátját térdelve kövesse meg; ezt több pap jelenlétében sírva meg is tette; továbbá két évig az utolsó helyet foglalja el a karimán, az ebédlőben, a körmeneteken s minden más ténykedésen és összejövetelen; végül nyelve szabadosságának megbüntetésére megfosztotta a gyóntatói

² Archivio della Nunziatura di Vienna. (Továbbiakban: ANV) 144. k. 65–67, 70–73.

joghatóságtól a főpát és tanácsadói ítéletétől függő időre. Vajda a rábízott föladatot gyorsan teljesítette. 1778. febr. 16-án kelt Garampi meghatalmazó írása, március 23-án érkezett meg Bakonybélbe az ügy kivizsgálására, március 25-i levelében közölte a nunciussal az eredményt és ítéletet. Április 28-i soraiban Garampi köszönetet mond a szerinte bölcsen befejezett ügyben kifejtett munkájáért, augusztus 21-én pedig Carafa bíboros értesíti a nunciust, hogy a kongregáció a fölterjesztést jóváhagyta = Bene provisum. Fejérvári Lőrinc tíz év múlva mint heiligenkreutzi ciszterci halt meg.³

Alig fejeződött be az előző, rendkívül kellemetlen ügy, s máris *újabb került a nuncius közvetítésével a pannonthalmi főpát asztalára, Dallos Donát főmonostori atya regénybe illő hatéves életszakasza*. 1772-ben rokoni látogatás ürügyén engedéllyel eltávozott a kolostorból, 343 lopott arannyal. Budára, majd onnan Rómába ment a világi papságba való átlépés (szekularizáció) engedélyének megszerzéséért. Miután ezt jogcím hiányában nem kapta meg, levetette szerzetesi ruháját, fölvette a Galgóczi István nevet, s különféle helyeken világi emberként élt. Majd 1774-ben egyházi házasságot kötött Franziska Zwölferin nevű gráci lánnyal, elhallgatva szerzetespapi jellegét. Négyévi házasság után régi tüdőbaja nagyobb mértékben kiújult, s lelkiismerete is nyugtalanította. Gyóntatóatyja, Maximilianus leobeni kapucinus ajánlólevelével a nunciushoz fordult, s kérte, mentesítse őt minden magára vont büntetéstől és cenzúrától, továbbá adjon engedélyt neki arra, hogy élete hátralevő részét remeteségben vagy kolostorban tölthesse. Pannonthalmára azonban a legsúlyosabb okok miatt nem képes visszatérni. Garampi a gyóntató levele fölhasználásával a római S. Poenitentia kongregációhoz fordult. Hamarosan megjött a válasz: a kongregáció az aposztáziával kapcsolatos mindennemű cenzúra alól föloldja, megengedi a szentségekhez járulást, de papi rendjét nem gyakorolhatja. Bünbánati cselekményként három hónapig naponta el kell mondania a loretoi litániát. Egészsége ápolására egy évig szerzetén kívül élhet világi papi ruhában, de meggyógyulása, legkésőbb azonban egy év után vissza kell térnie szerzetébe. Az egész folyamat jelentősen leegyszerűsödött azáltal, hogy az ügy elrendezésébe sikeresen bekapcsolódott Novák Krizosztom bencés. Dallos hajlandó volt rendjébe visszatérni, a nuncius pedig levelet írt érdekében Somogyi főpátnak, s a nagyvonalú engedékenységet ajánlotta. A főpát örömmel visszafogadta, minden büntetés alól mentesítette, s intette a rendtársakat, hogy semmiféle korholással ne zavarják. Gyógyítása érdekében a győri rendházban maradt, bár gyógyulására nem volt sok remény. Mintaszerű elvonultságban, testvéri bánásmódban, lelke ápolásában és bünbánatban teltek a közeledő halál felé tartó napjai.⁴

Kamalduliak

A rendet Szent Romuáld alapította 1012-ben az Etruszk Appennineken fekvő Campo Maldoliban. A bencés rendszabályt követi teljes szigorúságában. Eszménye a *szemlélődő remeteélet*. A közösség tagjai egymástól bizonyos távolságban fekvő *külön kis*

³ ANV 144. k. 88–91, 98–98', 103; ANV 190. k. 26'–27; ANV 144. k. 108–110; ANV 190. k. 83–83', 119'–120; ANV 144. k. 115.

⁴ ANV 144. k. 112–112', 113, 117–118, 122–123'; ANV 190. k. 214–214', 228'–229; 144. k. 125–127'.

kertes házakban élnek, s az egész telepet magas fal veszi körül. Csak a zsolozsmára gyűlnek egybe, egyébként minden munkájukat, elmélkedésüket, imádságukat, még étkezésüket is remete-otthonukban végzik. Teljes magány, állandó csöndhallgatás, szemlélődés és testi munka váltakozása, sok és szigorú böjtölés jellemzi életmódjukat. Idővel több ágra szakadtak. *Magyarországi telepeik* (Lechnic-Lechnica, Cs.; Zobor-hegy, Cs.; Lándzsér – Landsee, Ausztria; Majk) a 17. és 18. században létesültek, és a Perugia közelében fekvő Monte Corona központról elnevezett kongregáció keretébe tartoztak. Az alábbiakban szóba kerülő Majkot (Komárom m.) 1731-ben alapították az Eszterháziak.⁵ 1782-ben II. József valamennyi kolostorukat fölöslatta.

Mindezt szükséges volt előrebocsátanom, hogy tárgyilagosan mérleljük az eszmény és a történeti valóság viszonyát a fölöslátás előtti néhány évben. Az alábbiakban fölhasználásra kerülő okmányok hiteles igazságához nem férhet semminemű kétely. A leveleket egy 30 éves, egészséges, eszményeihez ragaszkodó, lelkileg finom, szellemileg képzett, jó megfigyelő képességű rendtag írta közvetlen tapasztalata alapján. S a kiváló szellemi adottságú, egyházas lelkületű diplomata, Garampi bécsi pápai követ több éven át tartó levélbeli érintkezésre méltatta, és szembeötlő rokonérzéssel oktatta s pártfogolta az ismeretlen szerzetest. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a katolikus egyház egyik legszigorúbb rendjéről van szó, mégpedig alig néhány évtizeddel a remetesség alapítása után.

Ószy Celesztin levele írásakor (1777) már hat évet töltött a kamalduliak között. Ószinte szándékkal lépett a rendbe, a bűnbánat és a magánosság igénye vonzotta. A próbaév buzgósága után azonban *az emberi törékenység, a társak rossz példája s az előljárók hanyagsága miatt lagymataggá vált*. Mert – szerinte – rendjében a hízlegés számít, az őszinte szeretet a legritkább, az előljárók és egymás iránti tisztelet fogyatékos, s örökös a nyugtalanság. A magányt alig tartja meg valaki, a vezetők és a rendtagok egyaránt – megfelelő ok nélkül is – *ki-kijárnak a környező falvakba*, ott elszórakoznak, világiakkal társalognak, s világias szellemet visznek vissza magukkal otthonukba. A rendszabály szigorú csöndhallgatást parancsol, a szerzeteseknek csak nyáron és télen 3–3 napon szabad egymással beszélgetniök, de ezt egyáltalán nem tartják meg. S beszélgetésük tárgya nem lelki vonatkozású, hanem *világi események, balgaságok és hívságok*. A következmény pedig megszólás, zúgolódás az ellátás, az előljárók és társak ellen, viszályok, egyenetlenkedések, ellenszenvek. A zsolozsmán és az istentiszteleten kívül a többiekhez hasonlóan ő is átadta magát a *henyélésnek*, a szűkséget meghaladó nappali és éjszakai alvásnak, a *hívságos fecsegésnek, a torkosságnak, a has örömeinek*. „Ekként valóban a legnyomorúságosabb életet élem; törekszem ugyan gyakrabban talpraállni, de mások példájától csábítva hamar visszaesem. Mindennek fő oka az *elfoglaltság és a munka hiánya*. Elég idő állna ugyan rendelkezésünkre a tanulásra és az olvasásra, mivel azonban a szellemi munkára jobb tehetségek kívánatosak, mint amilyenek nálunk vannak, igen kevés időt fordítunk a könyvek forgatására, hanem inkább undorodva tőlük, unalomból és az idő hossza miatt csúnyán visszaesünk az említett hibákba . . . , és nincs már semmi jó bennem, kivéve a pusztá jó szándékot.”

⁵ *Heimbucher, Max*: Orden und Kongregationen der kath. Kirche. ³. I–II. Paderborn, 1932–1934. Itt az I. k. 315–320. *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929. 308.

Ezért menekülnie kell a majki remetességből. Mások elbeszélése és Armand de Rancének a szerzetesélet szentségéről és kötelességeiről szóló könyve alapján *a francia trappistákat gondolja önmaga számára a legmegfelelőbbnek*. Nagy kedvet kapott életmódjukhoz, mert konstitúcióikban aranszabályokat talált az istencséretről, a napi ötórás kézimunkáról, a szegényes étkezéstről, a mindennapos káptalani bűnbevallásról, a csöndhallgatás és a magány szigorú megtartásáról. S másoktól hallotta, hogy szabályaikat ma is a legpontosabban megtartják. Már két ízben is írt a trappista apátnak, de kétes, odaértek-e sorai, mivel választ nem kapott. Ezért *kéri a nunciust, akinek bölcsességéről és a hozzá menekülő szegény kis szerzetesek iránti atyai érzületéről már hallott: segítse terve megvalósításában*. Tervéről még senkinek sem beszélt, s levelét is titokban, jó emberei útján juttatja el. A választ úgy kéri, hogy az előljárók észrevegyék nagy fontosságát, és ne merészljék fölnyitni. *Őszy május 5-én kelt soraira Garampi már május 13-án válaszolt*. Igen szép, terjedelmes, mély lelkiségről tanúskodó, bölcs és tágas szemhatárra valló levele *telve van igaz atyaisággal. Őszy tervét nem helyesli, de nem is rosszallja*. Óvatosságra inti a fiatal szerzetest, fölhívja figyelmét a megszentelődésnek rendelkezésre álló eszközeire s példamutató életre. Istentől békét és nyugalmat kér számára. Őszy azonban rövid időn belül írt két újabb levelében szilárdan kitartott terve mellett, és ismételten is kérte a nunciust: *segítse elő nagyobb tökéletességre törekvő óhaja valóra váltását*. Garampi megint gyorsan válaszolt, és a rendjében való megmaradást ajánlotta. Őszy ezt meg is fogadta. A rendnek a Monarchia területén történt fölloszlatása (1782) után azonban kispap-rendtársával, Buzás Dömötörrel ismét Garampihoz fordult, s ő készséggel írt érdekükben a rend vezetőjének, hogy *az itáliai anyamonostorba befogadják őket*. Ez simán meg is történt, sőt a két fiatal szerzetest Rómába érkeztekor VI. Pius pápa is fogadta. A nuncius pedig később is kimutatta irántuk való kitüntető jóindulatát.⁶

Pálosok

Eredetileg remeterend volt. Életét a magány, az imádság és önmegtagadás jellemezte. A 13. századi indulás kizárólagos szemlélődő jellegéhez az 1400-as években a cselekvő, aktív életforma társult, elsősorban a lelkipásztorkodás. Fontossága a következő időkben fokozatosan megnőtt. Ezzel együtt járt *a kétféle életeszmény súrlódása miatt meg-megújuló belső feszültség*. A 17. század közepétől kezdve *az ifjúság nevelése és tanítása* vállalásával új tevékenység tör be a rendi életbe, s ez a 18. században még erőteljesebben folytatódott. Ekként *az eredeti szemlélődő szellem egyre kevésbé* tudott érvényesülni, a karimádság sok kolostorban megszűnt, a remetei magányt pedig a világgal való érintkezés váltotta föl. A rend művelődésben gyarapodott, de lelkiében s önmaga múltjához való hűségében hanyatlott. *A 18. század hatvanas éveivel kezdődően a közönségen belül megindul a küzdelem a gyökeret eresztett fölvilágosodás szaporodó következményei ellen*. A pálosrend a korszellem területén legközelebb állt a piaristákhoz, és irodalmi eredményekben sem marad el tőlük. (Alexovics Vazul, Kreskay Imre, Virág Benedek, Ányos Pál, Verseyhy Ferenc.) S a pálosokra is jellemző fölvilágosult szerze-

⁶ ANV 65. k. 287–287'; ANV 189. k. 161'–162'; ANV 65. k. 291–291', 290–290', 292–292'; ANV 189. k. 212–212'; ANV 192. k. 303–303'; ANV 192. k. 303–303'; ANV 65. k. 320–320', 321–322'; ANV 193. k. 30–31', 36.

teseknek az a tulajdonsága, hogy – bár egyesek életformája s ritkábban hitük is válságba kerül –, végül mégis mindnyájan visszatérnek a vallásos alaphoz.⁷

Okmányaink kevés bepillantást adnak a rend életébe. De egyebek közt a nunciatúra megőrizte *Zrunek Bernát atyának Garampihoz írt két levelét*. (Sátoraljaújhely 1777., Sajólad 1780.) Az első hosszabban és nagy elégedetlenséggel szól *a fegyelem hanyatlásáról*. Az író 27 éves, és soraiból következtethetően idegbajos. Ezért csak *bizonyos óvatossággal* szabad fölhasználni közléseit, bár nagy vonásokban megfelelnek a rendtörténet megállapításainak. Fölveti a kérdést: mi az oka annak, hogy a sok káptalani és rendtanácsi határozat ellenére oly kevés a rendházakban az előhaladás? Mivel – szerinte – nincs a kolostorokban semmiféle rend, vezetés, gondoskodás, szerénység, csönd-hallgatás, tanulás. *Mintha az ember valamilyen hajdútanyán élne*. Mert az utóbbi években a béke, a megértés és a szeretet nagyot hanyatlott, úgyhogy a konventeket inkább bünbarlangoknak, mint monostoroknak kellene mondani. Egyéni hanyatlását is részben környezete rossz példaadásának tulajdonítja. De hálát ad Istennek, hogy megőrizte a csábítás és romlottság örvényébe zuhanástól, s megadta neki a jó útra való visszatérést. Ez már előbb is megtörténhetett volna, ha olyan emberre akad, akire nyugodtan rábízhatta volna magát. Ezért kért a Szentszéktől külső, szabadon választott gyóntatót, de folyamodására nem kapott választ. Nehéz sorsa van a rendben annak, aki Isten törvényei és saját lelkiismerete szerint akar élni. A nuncius gyorsan válaszolt Bernát atya soraira. Mint írja, ezekből sok mindent megértett, s azt ajánlja, forduljon panaszával Eszterházy Pál volt általános rendfőnökhöz, Pécs püspökéhez, vagy más olyan elöljárójához, kihez bizalma van. Zruneknek már első levelében is vannak homályos, érthetetlen, idegbajra utaló részei, második levele (1780) pedig *időközben kitört elmebajról* tanúskodik.⁸

Migazzi bíboros érsek mint a rend protektora a máriavölgyi kolostorban összegyűlt nagykáptalan tagjaihoz intézett intelmében (1778) óvja a résztvevőket az anyatartomány megosztására irányuló törekvéstől s a benne megnyilvánuló fölfuvalkodás és uralkodás vágyától, és sürgeti *a szerzetesi szegénység s a házi fegyelem megtartását*.⁹

Nemzeti ellentétek a domonkosok és szerviták rendjében

A domonkosok a 16. században hazánkban teljesen elenyésztek, a 17.-ben azonban szerény keretben újra megindult életük. Ekkor a német rendtartományhoz tartoztak. 1702-ben önálló osztrák–magyar tartomány létesült. Az együttélés azonban nem lehetett békés, mivel *1776-ban a magyar domonkosok az uralkodóhoz fordultak azzal a panasszal, hogy a magasabb állások betöltésében mellőzik őket, és a rendi vezetőség nem vesz föl hazai ifjakat a magyarországi konventek számára*. A kérvény véleményezésre a helytartótanács elé került, amely megfelelő vizsgálat után *a sérelmeket alaptalanoknak* és rosszindulatúaknak találta. Ezután Mária Terézia elutasította a kérvényt, s aláíróit alázatra és szerzetesi szerénységre intette. A tartományfőnöknek pedig megparancsolta: gondos-

⁷ *Kisbán Emil*: A magyar pálosrend története, II. Bp., 1940. 5, 99–108, 126–127. – *Pallos Kornél*: XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás. Bp., é. n. 49.

⁸ ANV 69. k. 245–246; 244–244', 247–248'.

⁹ ANV 69. k. 203–203', 212–212'.

kodjék az aránnak megfelelő számú és nyelvű fiatal fölvételéről a hazai konventek számára. A helytartótanács továbbá királyi meghagyás alapján fölkérte *Migazzi* bíboros, váci apostoli kormányzót, *intézzen pástorlevelet* a joghatósága alatt élő szerzetesekhez, s ebben buzdítsa őket az előjárók iránti tiszteletre és engedelmességre, valamint egymás iránti szeretetre és lelki nyugalomra; a vezetőknek pedig magánúton kösse lelkükre a királyi parancsok teljesítését, a kormányzásukban érvényesítendő szelidséget, alázatot és szegénységet. *Migazzi* ezt hamarosan meg is tette. A nunciatúra levéltárában megtalálható a váci domonkos konventhez írt levele. Ebben a királynő elé terjesztett rágalmozó panaszok miatt *súlyos feddésben részesíti a felelősöket*, és a legkomolyabban figyelmezteti őket a rendi szabályok megtartására.¹⁰

Hasonló sérelmekkel találkozunk *a szerviták magyar tagjai* között is. De ügyük nem került állami hatóság elé, hanem *a rendtartományi káptalanhoz folyamodtak*, a tartományfőnökség pedig a nunciust tájékoztatta (1780). Az osztrák–magyar tartományban a magyarok létszáma 23 (ebből 20 fölszentelt), az osztrákoké 117 (közülük 114 fölszentelt). A magyarok a nagyobb előjárók tisztsége betöltésében a váltakozó rendszer meghonosítását kívánták, továbbá magyarok alkalmazását a hazai kolostorok perjeli, lektori és szóközi tisztségeire, s végül több magyar jelölt fölvételét a rendbe, hogy a fenti célok mennél előbb elérhetőek legyenek. A rendi tanács e kívánságukat az akkori körülmények között nem látta teljesíthetőnek, de kifejezte készségét a szükséges föltételek előmozdítására. A folyamodókat pedig szerzetesi szerénységre és engedelmességre intette. *A magyarok ezután* — a rendi vezetőség tudtán kívül — *Batthyány hercegprímás közbenjárását kérték*, s a nuncius — tőlük függetlenül — az ő bölcs ítéletére bízta az ügy elintézését. Ennek eredményeként a 20 fölszenteltből 12 hamarosan kisebb-nagyobb tisztséget kapott. A vezetőség azonban továbbra is megvalósíthatatlannak tartotta a váltakozó kormányzati rendszer bevezetését, a külön magyar tartomány létesítésének gondolata ellen pedig főként személyi és gazdasági nehézségekkel érvelt. *Garampi az egri püspök, Eszterházy Károly közreműködését is kérte* a vizsály megoldása érdekében. Eszterházy csak bizonyos vonakodással vállalkozott erre, mivel sérelmesnek találta a servita tartományfőnöknek azt a megállapítását, hogy rendje szempontjából a magyar püspökök kívülálló idegenek. Véleménye szerint a tartomány megosztása és a rend-kormányzat váltakozó rendszere még túlságosan korai lenne, de *sürgeti, kötelezzék az osztrák vezetőséget több magyar jelölt fölvételére*.¹¹

Ferencések

A Kapisztrán-rendtartományból egyesek ismételten is panasszal fordultak a pápához, de a szerzet legfőbb római vezetősége nem sietett a súlyosnak látszó s hozzá átutalt sérelmek elintézésével. Ezért XIII. Kelemen pápa végül is saját kezébe vette az ügyet. *A folyamodók Penich Fülöp volt tartományfőnököt nevezték meg az áldatlan rendi álla-*

¹⁰ *Karácsonyi*, 182. — *Szarka Gyula*: Váci domonkos konvent története. Bp., 1912. 22, 79. — ANV 136. k. 246–247.

¹¹ ANV 191. k. 283'–284'; ANV 70. k. 189–189', 181–183'; ANV 191. k. 373–373', ANV 70. k. 195–195'.

potok főbűnöseként. A vád szerint iszákos, anyagi, önző, durva ember. XIII. Kelemen Borremeo nunciusra bízta a szükséges vizsgálat elvégzését és a helyzet orvoslását. Ő viszont – Róma jóváhagyásával – Givovich Miklós szerémi püspökre ruházta át ezt a föladatot. Mivel a megbízottnak végig kellett látogatnia a rendtartomány kolostorait, a nuncius ehhez az uralkodó támogatását is kérte. A magyar kancellárt is mindenről tájékoztatta, s fölkérte: írjon a tartomány szerzeteseinek, hogy fogadják a szerémi püspököt mint a Szentszék képviselőjét, és engedelmeskedjenek neki. Ha pedig makacsul vonakodnának közreműködni, Őfelsége helyi hatóságai legyenek a püspök segítségére. A püspök korai halála (1762) miatt a nunciushoz új vizitátorról kellett gondoskodnia, mégpedig a pápa utasítása szerint és a ferences generális ezúttal készséges közreműködésével a hazai mariánus rendtartomány szerzetesei sorából. A három jelölt közül a nuncius Dominkowitz Modest volt tartományfőnököt és hittudományi tanárt választotta ki a szerzetesi fegyelem helyreállításának nehéz föladatára. Ezután következett a magyar kancellár megnyerése és az uralkodó jóváhagyása.¹²

A mariánus rendtartomány ferenceseinek életéről tájékoztató kevés iratunk nem fegyelmi vonatkozású, de izelítőt ad arról a bizonytalanságról, amely a közeledő föl-oszlatás hangulatából táplálkozott. A 48 éves Kudler Pál, aki mint szónok, újoncmester és gvárdián szolgált, s a rendi generálistól levelére (1773?) nem kapott választ, vagy „a jelen körülmények miatt” talán oda sem értek sorai, azt kérte a pápától: *adja meg számára a Szentföldre való belépés engedélyét*, hogy ott előjáróinak alávetve tölthesse hátralevő napjait. Házi lelki szolgálatra még alkalmas, de külső működésre nem. Pedig most az a hír járja, hogy ilyenre fogják őket alkalmazni. Mint ferences akar meghalni. *Chmel József tartományfőnök* egyházi jogi nehézségek ügyében fordul a nunciushoz, illetve közvetítésével a pápához (1781). A közeljövőben esedékes káptalanygyűlésre való tekintettel – mivel tilos a római általános főnökhöz fordulni –, *a nunciustól kéri a szükséges fölhatalmazást egyeseknek állásukban való megerősítésére.* Továbbá legalább élőszóval kéri a pápa fölhatalmazását arra, hogy a generális engedélye nélkül is szabadon eljárhassanak a körülmények változásai közepette. Mert többeknek lelkipásztorokdást kell vállalniok újonnan létesülő plébániákon, s ezek fizetésből fognak élni. A rendházakban maradó idősebbek ellátása is – a kéregetés megszűnése következtében – pénzbeli segélyből történék. Az a hír is járja, hogy rendi ruhájukat is le kell majd vetniök, és cipőt húzniök, a rendi szabályok nyílt megsértésével. *A kényszerű alkalmazkodáshoz legalább élőszóban adott engedélyt kérnek.*¹³

A salvatoriánus tartomány viszonyaiba csak egyetlen irat ad betekintést, de ezt a korra igen jellemzőnek tartom. Egyrészt megerősíti azokat a másutt is előforduló eseteket, amelyek igazolják, hogy a szerzetesi hivatásra jelentkezők nem mindig cselekedtek szabadon; másrészt a rendi előjáróság csekély szociális érzékét tanúsítja. *Kovácsóczy Lajos ferences atya*, a jászberényi elemi iskola tanítója *a nunciustól fölmentést kért fogadalmi alól* (1783). Folyamodványa támogatására a következő okokat sorolja föl: 1. atyja megvakult, s nincs senki, aki eltartsa, s ha ő olykor jötevektől segítséget kért és kapott, ezt előjárói rossz néven vették, és gyötörték miatta; 2. a fogadóalom letételekor alig volt tizenhat éves, s erre az esetre előre nem gondolhatott; 3. sohasem érzett igazi

¹² ANV 69. k. 95–100.

¹³ ANV 69. k. 133; 160–160', 163; 164–164',

hivatást és vonzódást rendjéhez. Csak a Szabó Márton ferences atya által keltett *félelemből lett tagja*. Mert azt mondta neki gyerekkorában, hogy e szerzetesrenden kívül nem lehet üdvözülni; 4. előjárói gyakran megfenyegették, ha vak és öreg atyját továbbra is segíti, mint kutyát kiűzik a szerzetből. A választ Pestre kéri, a megye címére, ahol atyja szolgált, mert különben aligha fogja megkapni. Garampi pápai követ nagyvonalú jóságának megfelelően fogta föl az ügyet. Buzdította, forduljon Migazzi bíboroshoz és Eszterházy egri püspökhöz, hogy kieszközöljék előljáróitól az atyjához való távozás engedélyét, vagy adják át neki segítségként a tanítói fizetést.¹⁴

Minoriták

A kapucinusokkal együtt ugyancsak Szent Ferenc rendszabályának követői – hivatalos nevük: konventuális ferencrendiek –, mégis külön tárgyaljuk őket, mivel szervezetileg teljesen önállóak. A 18. század első felében sok kolostoruk létesült hazánk keleti felében. Egyik tagjuknak, *Jeney József Károlynak, rendi nevén Bennónak, kacsaringós életfolyása a nunciatúra levéltárában tisztes iratcsomót tesz ki*. Jeney az abuliás, tehát gyöngé akarató, befolyásolható, tartás nélküli emberek közé sorolható. Kézírása igen finom vonalú, benne az alsó s még inkább a felső betűszárak uralkodnak, az íráskép ízléses és világos elrendezésű, a betűvetés nyomása azonban gyöngé, s az egészből hiányzanak az erő, a határozottság és keménység jelei. Mindez olyan férfiról tanúskodik, akiben a magasfokú értelmesség, nagy nyugtalanság, nőies színesség, alkalmazkodóképesség és választékos modor nem tudta megtalálni az egyensúlyt biztosító összefogó erőket. Ezért *a változó benyomások rabja, légvárak építője*, mindig újabb s újabb utak hajszolt vándora, kitartás, hűség, megbízhatóság nélküli *talajtalan szélhámos*. A kettős igazságnak és életnek, a gyökerében hazug hivatásnak megtestesítője.

Nemesi családból származik, tehetségével jól boldogul a tanulásban, s végül is megszerzi a legmagasabb egyetemi fokozatot, a hittudományi doktorátust. Rendje egri főiskoláján a teológia tanára lesz, majd (1772-től) ugyanabban a hivatásban működik Lembergben két évig. Innen *huszonöt éves korában megszökik, Berlinbe tart, s följánlja szolgálatait a lutheránusoknak*. A legfőbb konzisztórium előtt sikeresen helytáll a kétszeres vizsgán, majd a templomban nyilvánosan leteszi szerzetesi ruháját, *megtagadja katolikus hitét, és áttér*. Az uralkodó II. Frigyesnek is bemutatják, ő érdeklődik körülményei felől, és Halléba küldi. Ott az egyetemen nyilvános vizsga után egyházuk doktorává avatják. Majd visszakerül Berlinbe, a király a Betlehem-templom parochusává nevezi ki. De kétéves működése alatt sem találja meg lelke békéjét, visszavágyódik rendjébe. Eljegyzett menyasszonya meglátogatása címén távozási engedélyt kap, de nem hozzá megy, hanem *elmenekül*. Stettinben hajóra száll, s Amsterdamba, majd Kölnbe, végül Hágába utazik. A porosz király mint szökött prédikátort egész országában körözteti. Hágából az osztrák követ támogatásával *a brüsszeli nunciust keresi föl*, s nála rendezi bonyolult lelki ügyeit, majd ajánló soraival *Bécsben Garampinál jelentkezik*. Ő megértéssel tovább egyengette útját (1778). Jeney Bécsből hazafelé tartva útközben két hetet töltött a sümegi ferences kolostor börtönében, amíg meg nem kapta galíciai tartomány-

¹⁴ ANV 69. k. 166–167. (1783)

főnöke engedélyét a krosnói minorita konventbe való visszatérésre. Ott a nuncius levelének vételéig ugyancsak börtönbe vetették, majd szigorú fölügyelet alatt tartották. *Garampi* a tartományfőnökhöz írt levelében megemlíti, hogy „*diszkrét mortifikációt*” kiszabhat Jeneyre, példaadásul másoknak, s mivel ennek méltányosságát a megtérő maga is belátja; de semmiképpen sem verést és ostromozást. Egyébként legjobbnak látná Jeney visszatérését a magyar rendtartományba, erre ő hajlandó is.¹⁵

A minoritarend korabeli belső válságára jellemzőként idecsatoljuk *Batthyány Ignác erdélyi püspök 1788-i* jelentésének egy részletét. Útközben megszállt egy meg nem nevezett minorita kolostorban. Itt annyira gyűlölködtek egymás ellen a rendtagok, hogy a kölcsönös gyilkosságtól is aligha álltak volna el, mert *a legtöbbjük cellájában fegyver volt*. A püspök minden szobát átvizsgált, a fegyvereket összegyűjtette, s részben visszaadta azoknak a világi embereknek, akiké voltak, részben eladatta őket. A fegyelmetlenek más konventekbe kerültek, némelyeket pedig lelkigyakorlatnak vetett alá.¹⁶ A kiáltó eset némi enyhítésére érdemes megemlíteni, hogy Erdélyben a fegyverviselés a nagyon viharos történeti múlt örökségéért szinte általános volt.

Kapucinusok

A 18. század közepe táján a legnépesebb szerzet a szoros értelemben vett ferencrend volt 76 900 taggal, ugyanakkor a kapucinusok létszáma kereken 32 ezer, a jezsuitáké pedig 20–22 ezerre tehető. *A kapucinusok a szentferenci derű legnépszerűbb képviselői és az egyszerű hivekkel való bánásmód lélektani mesterei*. Biztos érzékkel fölismerik az egyes korok emberének igényeit, és jól alkalmazkodnak a valós viszonyokhoz. A 18. században azonban az ő soraikban is jelentkezik a fegyelem hanyatlása. Hazánkban nem terjedtek el nagymértékben, de a 18. században azért több mint tíz kolostoruk volt.¹⁷

A személyes hivatás hiányának, a kényszert kimerítő szülői képzetésnek, az idegzeti terheltségből fakadó kóborlásnak, a szerzetesi fegyvelmezés korszerűtlenségének és hatástalanságának következményeiről tamuskodnak a következő életsorsok. Mandel János szökevény kapucinus már sok földet bejárt, mielőtt végül is a legbiztosabb oltalmat Bajtay Antal erdélyi püspöknél vélte megtalálni (1769). Öt évvel előbb anyja tanácsára és nagybácsija buzdítására vagy talán inkább zaklatására belépett a rendbe. Az újoncévben háromszor akart távozni, de nem engedték, hanem különféle kedvezésekkel maguknál tartották. A fogadalom letétele után már keményebben bántak vele. Ő ezen fölbőszült, s nem engedelmeskedett. Ezért húsz napra *elzárták*. Ezalatt időközönként *belső zavartság és düh fogta el*, de mégis megújította fogadalmát. Az indulatok végre annyira erőt vettek rajta, hogy emiatt *háromszor elzárták, hétszer megvesszőzték, kétszer megbotozták*. De ő megújította távozási szándékát, a püspöki szentszék azonban érvényesnek nyilvánította fogadalmát. Ezután elmenekült, és szökevényként bolyong. Képtelen a szerzetbe vissza-

¹⁵ ANV 69. k. 33–52; ANV 190. k. 68'–69, 93–93', 94.

¹⁶ *Vanyó Tihamér*: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonhalma, 1933. 103–104.

¹⁷ *Holzappel, Heribert*: Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens. Freiburg i. Br., 1909. 421, 623, 615. – *P. Veremund*: A kapucinusrend rövid története. Bp., 1927. 26. – *Karácsonyi*, 311.

térni, világi pap szeretne lenni. Kóborlása közepette Kolozsvárra vetődik, s ott megbeszélte ügyét a jezsuita rektorral. Ő a Rómába menetelt ajánlotta, mert így remélhetné, hogy kisebb büntetést kap rendjében. „Rómába menjek? – fakad ki Bajtayhoz írt levelében –, hiszen csaknem meghalok az éhségtől; hogyan tehetném ki magam az út fáradalmainak?” Minden reménye az erdélyi püspökben van. Bajtay ajánlólevéllel látta el, és Garampi nunciushoz küldte.¹⁸

Sokban hasonlít az előző esethez, de bonyolultabb, és mélyebb betekintést ad az előljárók s alattvalók viszonyába a szerzetesi közösségben *Kisbéry Bonitus atya ügye*. Már 16 évet töltött kolostorban, amikor 1774-ben látogatás alkalmával édesanyja nagyon kérte, maradjon a rendben, bár ő ott addig sem érezte jól magát. Érdeklődésére, miért tartja ezt olyan fontosnak, anyja könnyek közt ezt mondta: „Fiam, joggal kérek erre, mert négy ízben is hajadnál fogva az ajtó küszöbére húztalak, s *baltával biztosan levágtam volna a nyakadat, ha meg nem ígéred, hogy belépsz a rendbe*, és fogadalmat teszel; s ez most nagyon furdalja a lelkiismeretemet.” Kisbéry ekkor rádöbrent fogadalma érvénytelenségére, s még abban az évben megkezdte az eljárást a világi papságba való átlépése érdekében, mivel a szerzetesi életre alkalmatlannak érezte magát. Erre akkori tartományfőnöke a török határ közelében fekvő kolostorba (Eszékre) helyezte. A rendi közvélemény ezt az intézkedést a bebörtönzéssel egyenértékűnek tekintette. Ezért Kisbéry a tatai zárdából kiindulól egyik koldulóútját szökésre használta föl. Az összegyűjtött gabonát és alamizsnát hiánytalanul elküldte kolostorának, és *ügye elintézése céljából Rómának vette útját*. A Penitenciáriától kapott menlevéllel jelentkezett rendje monostorában. Itt három napig beteg volt, s ezalatt nem adtak neki sem ételt, sem italt. Közben az általános rendi ügyvivő az ő tudtán kívül olyan döntést csikart ki az említett kongregációtól, hogy a szökésével és önhatalmú Rómába jövetelével magára vont mindennemű egyházi büntetés alól ugyan föloldja, s elégtételként csak a hét bűnbánati zsoldárt és a kapcsolt imádságokat kell elvégeznie, de haladék nélkül vissza kell térnie kolostorába, s ott tizenöt napos lelkigyakorlatot tartania. Így nem tudta Rómában megvárni szekularizációs kérvényére a választ, hanem *kénytelen volt hazafelé venni útját*. Otthonról levelben, majd személyesen is fölkereste a nunciust s Ausztriában székelő tartományfőnökét annak érdekében, hogy engedélyt kapjon a szükséges okmányok megszerzésére, mert nem akar a rendben maradni. A tartományfőnök szerint akár a világ végére is elmehet, vagy ha úgy tetszik, menjen akár az ördöghöz. Ezután két testvér kíséretében a pozsonyi házba küldte a lelkigyakorlat elvégzésére, majd utána a kívánt okmányok beszerzésére. *A pozsonyi rendházban oly hideg szobát kapott*, hogy a lehelet megfagyott szakállán. S mérhetetlenül bűdös volt a falakon szőrös egerekként lelógó penésztől. Húsz napig tartó misézési és áldozási tilalommal megtoldott elégtétele elvégzése után a gvardián megengedte, hogy magyaróvári kolostorukba távozzék. Itt is barátságtalanul fogadták, az orvosilag előírt étkezést nem kapta meg, *hosszabb időn át napi egyetlen levessel* volt kénytelen beérni. Helyben nem volt orvos, a pozsonyihoz nem engedték. A házfőnök szemébe vágta a tartományfőnöktől kapott utasítást: Ha Bonitus atya el akar menni, menjen az ördögbe, vagy ha elment, engedjék, ne nyomozzanak utána, hadd fogják el, s pusztuljon el a börtönben. A rendtársak pedig úgy néznek rá, mint a pokol tüzére, s úgy kerülnek, mint ártó szellemet. Pedig csak törvényes módon akarja ügyét intézni. Mint minden testi-lelki

¹⁸ ANV 65. k. 517, 516.

nyomorúságban, elesettségben, mostoha elbánásban, fegyelmetlenségben és bűnben, akként most is *a nunciatúra megértőbb, méltányosabb, irgalmasabb a hozzáfordulókhöz saját előjáróiknál és társaiknál*. A nuncius távollétében az ügyvivő biztatja Kisbéryt, éljen a római iratban bennfoglalt jogokkal. De ha mégis fölmerülne az előjáróinak szóló ajánlólevél szüksége, a követség meg fogja adni. Garampi utóbb el is küldte levelét a tartományfőnöknek, s arra kérte, az Apostoli Szentszék iránti engedelmességből a Penitenciária kongregáció írásának szellemében ne akadályozza Kisbéry fogadalmá érvényességének eldöntését a püspöki szentszéknél. Rendkívül jellemző Garampira e levelének egyik mondata: „*Mert segítségére kell sietni azoknak, akik lelki betegek.*”¹⁹

Idegzeti s még inkább lelki szempontból nagy válságról és erkölcsi süllyedésről tesz tanúságot *Massimiliano Martineng, egykori piemonti kapucinus kalandos életútja*. Tizenkét éves korában lépett be a rendbe. Társai közt sok volt a lázongás, úgyhogy a király és a pápa is belenyúlt életükbe. Ő is részt vett ezekben a mozgalmakban, majd elmenekült. XIV. Kelemen föloldotta fogadalmaitól, s világi pap lett a torinói érsekségben. De ismét menekülésre szánta el magát, mivel romlott erkölcsi miatt büntetés várt rá. Göttingába ment, s ott élt öt évig mint az olasz nyelv oktatója. A Penitenciária üldözőbe vette, mindenétől megfosztatta, a papi működéstől eltiltotta, és 19 hónapig világi börtönbe záratta. Kiszabadulása után nyolc évig várakozott abban a reményben, hogy majdan mint világi pap működhetik, és javadalmat kap. De ez nem következett be. Ezután Bécsbe utazott, majd egy magyar pappal Moszkva felé vette útját. Társa azonban Lublinban maradt, ő pedig Magyarországra és Erdélybe jött. Olaszul, franciául, keveset latinul is beszél. Nincs sem bölcseleti, sem teológiai, sem egyéb tudása. Ezért – szerinte – errefelé papi működésre alkalmatlan, legföljebb misézésre és zsolozsmázásra használható. Kizárólag misestipendiumból akar élni Bécsben vagy másutt. Ezekhez a jórészt saját életrajzi összefoglalójából vett s a püspöki kísérelévből egy-két helyen kiegészített adatokhoz még Batthyány Ignácnak a nunciushoz írt leveléből csatolok jellemző részeket. A szinte kicsinyesen lelkiismeretes Batthyány azt írja róla, hogy „*röthadt tévedéseit itt is hangoztatni kezdte*”. *Ezért a püspöki szentszék elfogatta*, és elődje – Kollonitz László püspök – javítóba a gyulafehérvári ferenceseknek adta át. A szentszék értesítette a torinói érseket, és visszafogadását kérte. De az érsek már nem bízott javulásában, és sorsára hagyta. Közben az erdélyi udvari kancellária felszólította a püspöki szentszéket, hogy távolítsa el ezt a romlott embert az egyházmegyéből és a fejedelemségből. A szentszék Batthyányhoz fordult tanácsért. *A püspök sokat gyötrődött sorsa miatt*: ha elbocsátja, naturalista tévedéseit terjeszti, és megront másokat; visszatartása viszont nagyon megterhelné a foglyok támogatására szolgáló alapítványt. A püspöki szentszék fegyveres fődözzettel Erdélyen és Magyarországon át Torinóba akarja kitoloncoltatni, ez viszont megbotránkoztatná az akatolikusokat. Itt pedig nyelvtudás híján még megjavulása esetén sem lenne alkalmazható. A nuncius tanácsát kéri. *Garampi két héten belül megírta határozott választát: Martinengnek helyet kell találni a kolostorban.*²⁰

A nunciatúra levéltárában ugyan semmit sem találtam a kapucinusrend híres, sőt hírhedt tagjáról, *Fessler Ignác Aurélról (1756–1839)*, röviden mégis foglalkozom vele,

¹⁹ ANV 65. k. 468–468', 467–467'; ANV 189. k. 45–45'; ANV 65. k. 469; ANV 189. k. 101'–102; ANV 65. k. 470–470', 475, 471; ANV 189. k. 123'–124.

²⁰ ANV 65. k. 520–522; ANV 192. k. 47.

mivel fiatalságát ebben a környezetben élte le, és sorsa szorosan összefügg tárgyunkkal. *Páratlanul színes, sokoldalú, ellentétekben vergődő, kiválóan tehetséges* férfiú. Volt szerzetes, egyetemi tanár, főúri nevelő, szabadkőműves páholyalapító, evangélikus püspök. Írt romantikus regényeket, drámát, politikai röpiratot, szabadkőműves kátékat, egyháztörténeti monográfiát, tízkötetes magyar történetet. Három emberöltőre kiterjedő életét négy országban töltötte az európai történet négy nagy áramlásában. Anyja misztikusan vallásos nő, fiát eleve papnak szánta. Tizenhét éves korában, miután a jezsuiták nem vették föl – mint rajongó kis szent – belépett a kapucinusrendbe. *Kitűzött életcéljai: hittudományi doktorátus, életszentség és vértanúság. De már a próbaév első heteiben elment a kedve a szerzetességtől*, mivel nem rendszeres tanulmányok, hanem főként testi munka töltötték ki a napirendet. Az újoncév végeztével erős olvasásba kezdett. Ünnepestes fogadalmá után a máriabesnyői zárdába került. Itt *erős önmegtagadásokkal* törekedett lelki egyensúlya ápolására. A kolostor erdejében esőben, viharban körülszaladt, mezítláb kiment a hóba, vérig ostorozta magát, önszántából sokat éhezett és szomjúhozott. De itt ismerkedett meg *oly könyvekkel is, amelyek megingatták hitét, és fölébresztették erotikáját.* (Fleury gallikán szellemű egyháztörténete, Muratori könyve a valódi ájtatosságról, Hofmannswaldau költeményei.) Tiltott könyveit részben a templomi padok alatt rejtegette, éjszaka az öröklámpa fényénél olvasgatta, mindenüvé magával vitte. Rettentő belső tusakodásait később regényeiben megírta. Egyetemi évei alatt már Hume, Helvetius, Rousseau műveivel és előkelő szabadgondolkodókkal is érintkezésbe került. 1779-ben pappá szentelik, 1784-ben a lembergi egyetemen a keleti nyelvek tanára. Itt *megismerkedik Martinoviccsal*, akit csillapíthatatlan becsvágyó, pénzsóvár, elszánt ateista és politikai fanatikus emberként jellemez. 1788-ban német földre szökik, 1791-ben hercegi nevelő, áttér a lutheránus vallásra, bár nem belső meggyőződésből. Élete további változatos alakulásában is *mindvégig megőrzi metafizikai igényét, idealista fölfogását, a nőiség eszményi túlértékelését, művészi élet- és emberszemléletét s történeti ábrázolását.* Adottságait a romantika még csak megerősíti, hatására a 19. század elején *visszatér a valláshoz*, és egyre inkább értékeli a katolikus egyházat.²¹ Fessler sorsa egyesíti magában a 18. század második fele válságba jutott szerzeteseinek csaknem minden vonását: a hivatásra készítő szülői kényszert, a szerzetesi növendéknevelés elégtelenségét, a nagyfokú belső nyugtalanságot és kóborlási (finomabban: utazási) hajlamot, továbbá a visszatérést az átmenetileg elhomályosult eszményekhez. De birtokában volt egy nagy kiegyensúlyozó erő: a kiváló értelmi képességgel párosult művészi érzék és alkotóképesség. Ez megkímélte személyiségét az önpusztító meghasonlástól.

Piaristák

A pietisták, a piaristák és a pálosok a magyar fölvilágosodás úttörői, mégpedig nemcsak szellemi téren, hanem életstílusban is. A kegyesrendben a század közepe táján indul meg a pesti intézetben kétéves bölcseleti tanfolyam. Ennek nagyszámú és előkelő hallgatósága által *szétárad az országban az ún. piarista fölvilágosodás.* Alapja Eduardo Corsini

²¹ Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. Bp., 1915. 2, 3, 5, 9–10, 16–18. – Uő.: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. Bp., 1923. 4, 9, 11, 12, 24, 38, 176–180, 211. – Újabb nagy munka Fessleről: Peter Barton: I. A. Fessler. Wien, 1969.

olasz piarista eklektikus bölceleti rendszere, amely egybehangolja az új eszméket a rend szellemével, mennyiségtani és természettani módszerrel tárgyalja a filozófiai tételeket, előmozdítja a valós tudományágak művelését és oktatását. Egyidejűleg társadalmi és életformabeli változások is jelentkeznek. Hivatás nélküli mánásfiak lépnek a rendbe. Egyik legmértatlanabb képviselőjük a tehetségtelen, vad és fékezhetetlen Jósika Antal báró (+1767), aki piaristából kamalduli, majd ferences lesz, azután mint szökött szerzetes bujkál, végül mégis visszatér a kegyesrendiek közé. Alkalmatlanságuknál is nagyobb baj a velük való kivételes bánásmód, például a külföldi tanulmányutak engedélyezése. Az előkelőbb származású növendékek közt azonban érdemesek is akadtak, mint Bajtay Antal, Cörver János és Elek, Conradi Norbert. A század második felében a rendfőnökségben és a pesti igazgatóságban is csupa főrangú, nemesi és nagypolgári sarj váltja egymást. Igaz, ezek jól helytálltak.²²

Az idejében föl nem ismert nemi szenvedély áldozataként tűnik elő okmányaink világából Lorber Miksa piarista atya. Sok bukása után – talán a büntetéstől való félelemben vagy a szabad élet reményében – megszökött „eretnek országokba”. Azután – bizonyára a megélhetés nehézségeitől ösztönözve – a Penitenciáriához fordult, megkapta a fölmentést fogadalmai alól, és világi pappá lett. Visszatérése után Klimó pécsi püspöknek ajánlották, s ő – látva előrehaladott korát, külső összeszedettségét, rátermettségről tanúskodó beszédjét – fölvette egyházmegyéjébe, s káplánként alkalmazta. De nem tudott benne teljesen bízni, ezért hosszú ideig halogatta plébánosi beiktatását, utóbb azonban a kegyúr sürgetésére beleegyezett. Nemsokára „sok és szörnyű” bűnnel vádolták, s ezek mind csillapíthatatlan nemi szenvedélyére utaltak. A püspök a szentszék elé terjesztette a följelentéseket, s a konzisztórium két papot bízott meg a tapintatos vizsgálattal. A tanúvallomások igazolták a vádak: az ágyasság, a nemi erőszak, a gyónással való visszaélés elkövetését. A szentszéktől kitűzött napon azonban nem jelent meg kihallgatásra, hanem előtte terményeit eladta, bútorait becsomagolta és megszökött. A konzisztórium – távollétében – minden papi működéstől eltiltotta, nyilvános megidézést adott ki ellene, s az egyházmegye plébánosai parancsot kaptak, tartóztassák le, és vigyék Pécsre.

Lorber plébániájáról Bécsbe tartott, kihallgatásra jelentkezett a nunciusnál, s átadta írásos vallomását és védekezését. Elismerte bűnösségét, de tagadta a gyóntatási visszaélést, s az ellene indított hajsza kiindulópontjaként a plébániájára vágyakozó volt káplánját, továbbá a tanítóné és kocsmárosné bosszúját nevezte meg. *Megjelenésével és modorával Garampit is előnyösen befolyásolta.* Lorber érdekében Klimóhoz írt levelében bevallja, ha nem ismerné bűneit, összeszedettnek, alázatosnak és önmaga igazolásában mértéktartónak mondaná. Nem kér kegyelmet számára, ha bebizonyul bűnössége, hanem a törvények szigorúságának enyhítését és legalább a nyilvánosság kerülését. A nuncius ismételtlen is írt Pécsre Lorber érdekében, ő azonban hónapok múlva sem jelent meg a szentszék előtt, Bécsben maradt, és betegségével mentegette magát. A változatlanul érvényben levő fölfüggesztést fájdalmasan viselte. Végül (tíz hónap múlva) készségét nyilvánította a pécsi szentszék előtti megjelenésre, de – a nuncius segítségével – fönntartotta magának a primáshoz való föllebbezés jogát.²³

²² Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszáz éves jubileumára. Szerk. Balanyi György és Lantos Zoltán Bp., (1943), 99–101, 119–120.

²³ ANV 145. k. 422–422'; ANV 189. k. 111–111'; ANV 145. k. 424–424',

II. József nem oszlatta föl a piaristákat, rendelkezései azonban néhány év alatt földülták a belső életet, fegyelmet, a külső kereteket, s legsúlyosabb válságába taszították a rendet. Atomokra bontotta a rendtartományt, minden ház maga választja elöljáróját, a provinciális hatalma semmivé vált. Nagyfokú erkölcsi és fegyelmi hanyatlás következett be, sok az elégedetlen és lázongó rendtag, gyakoriak a kilépések. Kilenc év alatt 90-nel csökkent a létszám, főként a fiatalok távoztak az örökös bizonytalanság miatt. A szegénység pedig egyes rendházakban oly nagy volt, hogy még ennivalóra is csak szűkösen futotta. Mert II. József azt vallotta, hogy évi 200 forint untig elegendő egy ember eltartására, és elzárkózott minden nagyobb és állandó jellegű segélyezés elől. A nagy szegénység még József halála után is sokáig tartott. Kollonitz László kalocsai érsek 1801-ben királyi megbízásból végzett vizsgálata azt bizonyította, hogy a főnnálló bajok végső gyökere a gazdasági nyomorúság.²⁴

Jezsuiták

Érdeemes fölfigyelnünk arra a körülményre, hogy a hazai szerzetesrendekkel kapcsolatos levéltári iratok közt *egyetlen darabot sem találtam, amely a Jézustársaság belső válságára utalna*. Pedig a legerterjedtebb és legtevékenyebb egyházi közösség volt, s tagjai mint gyóntatók, missziósok, nevelők, tanárok, gazdasági vezetők ezernyi szállal összekapcsolódtak a korabeli társadalom szinte minden rétegével. *Szellemi rugalmasságuk is jelentősebb*, mint általában föltételeztük. A skolasztika egyoldalú érvényesülését elvetették, s válogatos módon nyitottak az új bölcsélet és a természettudományok iránt. (Csapodi Csaba: Két világ határán. Fejezet a magyar felvilágosodás történetéből. Századok, 1945–46, 85–137.) A Társaság egyetemes jellegű erényeivel és hibáival a megfelelő helyen részletesen foglalkoztam. Ezúttal az áttanulmányozott levéltári állag egyetlen terjedelmesebb, jezsuita vonatkozású iratát ismertetem. Ennek elfogulatlan értékelése arról győz meg, hogy – a föloszlatás után egy évtizeddel (1783–1784-ben) – *a rend egy átlagos tagjának milyen alapos hittudományi képzettsége, aszketikus fegyelme és súlyos betegsége ellenére is töretlen kitartása nyilvánult meg ügye igazságának intézésében*.

Radocsay József rendje föloszlatása (1773) után tovább tanított a szlavóniai Pozsegában, de súlyos megbetegedése következtében már a következő évben orvosa tanácsára szűkebb hazájába, Zágrábba ment egészsége helyreállítása végett. Ez több évet vett igénybe, a testi gyógyulás után azonban *évekig tartó, legsúlyosabb „ördögi zaklatások” kínozták. Küszködésében a zágrábi püspökhöz, Gallyuff Józsefhez fordult lelki segítségért. De nem kapta meg, sőt előbb a székesegyházban, majd egész egyházmegyéje területén is eltiltotta a misézéstől*. Nem volt semmi bűne, nem is hivatkoztak ilyesmire; Popovich Ferenc általános helynök csak annyit mondott: a tilalom eszköz a cél elérésére (1783). *Radocsay az intézkedés okát abban vélte fölfedezni, hogy az előző évben gyógyvizet fürdőbe utaztában betért Ratkay József gróf podmilayni birtokára. A házigazda marasztalta, majd a következő napon, amikor nagyobb vendégsereg gyűlt össze, anyagi és erkölcsi pártfogás kilátásba helyezésével arra akarta rávenni, lépjen nemi*

²⁴Emlékkönyv i. m. 143–145, 148, 154–155, 158.

kapcsolatba az egyik vendég hölgygel, aki erre a házigazdának már előre kinyilvánította készségét. Az asszony Gallyuff N. tanácsosnak, a zágrábi püspök testvéreinek felesége volt. A kávézás befejeztével a nő külön szobába hívta Radocsayt, de ő erre nem volt hajlandó. Gallyuffné megfenyegette, hogy ezt meg fogja bánni még a püspök előtt is. S mivel vonakodásakor már előzőleg a házigazda is azzal ijesztgette, hogy mint csábítót bevádolja a püspöknél, Radocsay azt gyanítja, a hamis vád volt az oka a püspöktől kiadott misézési tilalomnak. A gyógy mód befejeztével visszatért Zágrába, és ismételten is kihallgatást kért a püspöktől, de nem fogadta. Végül is azonban megengedte, hogy levélben adja elő mondanivalóját. Radocsay kifejtette, hogy Popovich Ferenc püspöki helynöknek az a szokása, ha bármi – a nemiséggel kapcsolatos – ügy kerül eléje, minden vizsgálat nélkül azonnal súlyos pénzbüntetést mér ki. Vele is megtörtént, hogy 1777-ben – miután törvénytelenül szült szolgálóját elkergette –, ennek bosszúból tett rágalmozó följelentésére az általános helynök mindennemű meghallgatás, vizsgálat, bizonyítás nélkül elmarasztalta, és önhatalmulag levonta fizetéséből a gyermektartási költséget. Radocsay utóbb újabb levelet is írt püspökének, s ebben kérte, legyen segítségére három éve tartó legsúlyosabb lelki válságában, de *egyik írása sem talált visszhangra*. Kieleződött „ördögi zaklatásaiban” ezért kénytelen-kelletlen Popovich helynöktől kért segítséget és útmutatást. Hosszabb halogatás után végül is helyettese meghallgatta, majd hamarosan *a püspöki szentszék elé idézték. Itt előadhatta lelki szenvedéseit*. A szentszék rövid zárt tanácskozás után közölte vele: *a szent engedelmesség nevében megtiltja misézését az egész egyházmegye területén, mégpedig nem valamiféle bűne miatt, mivel ilyen nem merült föl, hanem célravezető eszközként*. Az egyik szentszéki tag kijelentette: isteni sugallatra parancsolták meg neki az engedelmséget. Végül „hahotázva és röhögve” elbocsátották.

Az előzőket Radocsaynak Patachich Ádám kalocsai érsekhez írt föllebbezéséből vettem (1783). Az érsektől gyors választ kaphatott, ez azonban nem elégíthette ki, mert jó két hét múlva újabb levelet írt Kalocsára, s ebben ismételten kéri a misemondás megengedését. A levél világos érvelésű, hibátlan logikáról, mélyebb hittudományi műveltségről és lelki finomságról tanúskodik. E helyütt csak nagyon keveset használhatok föl belőle. Radocsay *a már negyedik éve tartó „ördögi zaklatásokról” itt azt írja*, hogy ezek nem az aggályosoknál előforduló kísértések, hanem inkább *a Jób könyvében előforduló gyötrődésekhez hasonló*k. Lelki emberek tanácsára lelkipásztori beosztást kért, de hasztalanul. Sőt még a szentmise erőforrását is megtagadták föle. A szentszék tagjainak magatartása pedig nem tanúskodik isteni sugallatból származó döntés mellett. „*Mert az ártatlan szegény elnyomása a hatalmasabb tiszteletének megőrzésére, minthogy nyilvánvalóan bűn, sohasem megengedett eszköz.*” Radocsay a kalocsai érseknél sem ért el semmi fogható eredményt. Ezért a bécsi nunciushoz, mint apostoli legátushoz föllebbezett (Bécs, 1784), s tőle a misézéstől való eltiltás megszüntetését és ügyeinek elintézése után a hazájába való szabad visszatérést kérte. *Garampi írt is Radocsay ügyében a zágrábi püspöknek*. A tárgy érdembeli elintézéséről nincs adatunk.²⁵

Pontosabb adatok hiánya miatt Radocsay esete a mai lélektan és az orvostudomány segítségével is csak közelítően ítélni lehet meg. A hosszan tartó és megújult testi betegség a legvalószínűbben tüdőbaj lehetett. Az „ördögi zaklatások” pedig alkalmasint a tuberkulózistól elősegített s túlérzékennyé tevő idegzeti alkattól hajlamosított szakaszos endogén

²⁵ 196–137. ANV 153. k. 399–405; 398; ANV 193, 188–189.

depresszió lelki vetületei. Ezt a fölfogást támogatja Radocsay levelének az a része, amelyben Jób megpróbáltatásaihoz hasonlítja állapotát, s erre a versére céloz: „Ha ártatlan vagyok is, nem veszek erről tudomást. Meguntam életemet!” (Jób könyve 9,21.) Az egyházi hatóság a közöltek szerint nem *ismerte föl Radocsay lelki betegségét, s ezt a korabeli orvostudomány e téren való elmaradottságát figyelembe véve nem is hibáztathatjuk. De eljárás módja már hatalmas balfogás volt*, mivel tekintélyi alapon, az engedelmesség címén következetes keménységgel még mélyebb válságba taszított olyan embert, akit evangéliumi megértéssel, békével és pártfogó szeretettel kellett volna kezelnie.

Orsolyák

A hazai női rendekről hallgatnak okmányaink, csak egy soproni orsolyaszűzről kapunk érdekes tájékoztatást. Garampi távollétében a nunciatúra ügyhallgatója, Caleppi gróf fölvilágosítást kér Zichy Ferenc győri püspöktől *a soproni orsolyák kolostorából elszőkött Weillenbakin Anna felől, mert az a hír járja, hogy börtönbe vetve nyomorúságosan tengeti életét* (1779). A püspök azonnali válaszában először is hangsúlyozza, hogy nem szokott fegyelmi ügyekben rögtön szélsőséges szigorúsággal eljárni, hanem a hivatásától megkívánt atyai szelídséggel. *A szóban forgó esetről terjesztett kósza hír nem igaz*, sőt az apáca büntetését a méltányosnál is enyhébbnek találja. Mert az állítólagos mocskos börtön az apáca régi szobája. És semmiféle válogatott kínzásban nincs része, hanem csupán a püspöktől meghatározandó ideig lelkigyakorlatot és hetenkint két napon szigorú böjtöt tart.²⁶

²⁶ ANV 191. k. 178; ANV 136. k. 267–267’.